

Усвідомлення прочитаного на уроках мови

Лобчук О.Г.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
початкової
освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського
університету імені Бориса Грінченка

Читання – це найважливіше комунікативне вміння, на основі якого розвиваються і удосконалюються інші комунікативні вміння, а саме вміння говорити і писати.

Донедавна було прийнято, що читацькі навички формуються на уроках читання. Однак в чинних програмах з української мови чітко виписано зміст читання як одного із видів мовленнєвої діяльності, а також вміння і навички, якими повинні оволодіти учні, читаючи слова, речення і тексти на уроках мови. Адже саме читання під „лінгвістичним мікроскопом” розвиває увагу до слова, творче уявлення читача.

Сам процес читання включає такі компоненти, як зорове сприйняття, вимова і осмислення. Інакше кажучи,

У поданій статті ми зупинимось на формуванні умінь, що ґрунтуються на виявленні й усвідомленості смислової інформації, тобто на сприйнятті й осмисленні прочитаного.

Як зазначає *Стативка В. І* (виділено курсивом), основними завданнями роботи безпосередньо над текстом на уроках мови є [2, с. 229]:

1. Розвиток здатності сприймати смисл тексту, тобто його інформацію. Психолінгвіст Гальперин І. Р. [1, с. 27] розглядає два види інформації в тексті: змістовно – фактуальну (вона містить повідомлення про факт, подію, процес) і змістовно – концептуальну (повідомляє читачу індивідуально – авторське розуміння відносин між явищами, їх причинно – наслідкових зв’язків). Ці два різновиди інформації в школі прийнято називати темою і основною думкою.

2. *Активізація пізнавальної діяльності учнів у процесі оволодіння новими знаннями, тобто виявлення категоріальних ознак тексту (інтегрованість, зв’язність, цілісність, завершеність, поділ на частини).* Цей процес проходить успішніше, якщо він організовується на основі аналізу невеликих за обсягом текстів.

3. *Формування естетичних мовних ідеалів, що передбачає вміння бачити в тексті:*

- яскраві слова персонажів і автора, які створюють літературні образи, картинки природи, тобто вміння пізнавати слово;

- добирати можливі варіанти слів, відбирати те із них, яке найбільш вдало у даному контексті;
- відтворювати у своїй уяві ті картинки, які намальовані за допомогою художнього слова.

4. *Усвідомлення діалектичного зв'язку мови і мовлення.* У чинних підручниках з мови на основі текстового матеріалу розроблено вправи, пов'язані не лише з розвитком комунікативних умінь, але із засвоєнням мовних умінь (орфоепічних, граматичних) та правописних умінь. Це дає змогу учням зрозуміти, що мовлення – це втілення мови, її реалізація в процесі вирішення важливих завдань трудової, пізнавальної і іншої діяльності.

Готуючись до проведення сучасного уроку мови, вчитель повинен розуміти, що текст вправи у підручнику або вдало підібраний дає змогу організувати роботу над ним у руслі всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, говоріння, письма. Тому запропоновані нами завдання з читання на уроках мови передбачають саме таке взаємопов'язане навчання мовленнєвої діяльності. Розглянемо їх.

Змістове сприйняття тексту передбачає розуміння його на двох рівнях. П е р ш и й р і в е н ь – це осмислення змістовно – актуальної інформації, тобто розуміння сюжету „без творчої переробки і проникнення в образний зміст”. Тут в першу чергу необхідні знання слів і їхніх значень, що входять у зміст тексту. Молодші школярі не завжди запитують в учителя значення незрозумілих слів, тому умісними будуть завдання, спрямовані на уточнення значення таких слів:

1. Назвіть слова, які вам незрозумілі в цьому тексті.

2. Прочитайте в тексті:

- слова однакові за звучанням, але різні за значенням;
- слова, що римуються. Якими буквами вони розрізняються і що вони означають?
- слова, що виражають радість (смуток, впевненість тощо). До якої частини мови вони належать?
- слова, що є синонімами (антонімами) до слова ... (великий). На які запитання вони відповідають?
- слова, що означають дії (ознаки) предмета;
- слова, що допомогли відгадати загадку тощо.

Для формування п р о д у к т и в н о г о читання велике значення має уміння звернути увагу на заголовок. На основі заголовка можна визначити тип, стиль, жанр тексту, прогнозувати його зміст.

З цією метою ефективними будуть такі вправи:

1) Визначить, який із поданих заголовків точніше відображає: а) зміст прочитаного; б) емоційний стан автора („Ліс” і „Казковий ліс”); в) тип („Матусина радість” і „Чому матуся радіє?”), стиль тексту („Як ми варили кашу” і „Як варити кашу”), г) основну думку тексту („Осінь”, „Холодна осінь”).

2) Доберіть до поданого тексту заголовок, який:

- виражає тему тексту;
- виражає тему і основну думку тексту;
- відповідає змісту одного із прислів'їв (на дошці записані 2-3 прислів'я);
- вказує на місце (час) події.

3) Доберіть заголовок до кожного абзацу.

4) Сформулюйте заголовок у вигляді питального речення.

Рівень розуміння смислу тексту залежить від того, наскільки учні проникли у задум письменника, тобто вміють визначити і сформулювати основну думку тексту. Ці уміння формуються за допомогою таких вправ:

1) Що головне хотів сказати автор даного тексту?

2) Назвіть речення, у якому виражена основна думка тексту (до кожного абзацу).

3) Сформулюйте запитання до змісту тексту.

4) Передайте зміст тексту 2-3 реченнями.

Принагідно зазначимо, що визначення теми і основної думки – це завдання, яке завжди стоїть перед учнями під час взаємодії з текстом.

Для сприйняття і розуміння прочитаного тексту продуктивними є вправи, що сприяють розвитку „механізму мовлення” [2, с. 177]. Так, для розвитку пам'яті можливі такі вправи:

1) Назвіть слова, якими автор описав ... (соняшник);

2) Згадайте деталь ... (Слони купалися в теплій чи прохолодній воді)?;

3) Назвіть по порядку дії, які відбувалися з... (Миколю)

4) Чи відповідають записані на дошці фрази тим, які є у тексті?

5) Вставте у текст пропущені слова (Учитель читає текст, не називаючи одного слова в реченні).

6) Перекажіть зміст другого (третього) абзацу.

7) Прочитайте вірш 2-3 рази і постарайтесь його запам'ятати.

Для розвитку механізму прогнозування змісту тексту продуктивними будуть наступні вправи:

1) Закінчіть фрази словами тексту (запис на дошці).

2) Знайдіть у тексті зайве речення.

3) Переставте абзаци так, щоб утворився текст.

4) Прочитайте кінцівку тексту. Чи могла б вона бути іншою?

5) Якої частини не вистачає в тексті. Додайте її.

6) Яке із речень може бути зачином? (вчитель на дошці записує два зачини)

7) Прочитайте речення. Чи можуть вони бути початком тексту. Яку думку можна розвинути? В яких словах вона виражена? Наприклад:

а) Незвичайний випадок трапився зі мною.

б) Яке незвичайне небо.

8) Прочитайте. Який тип тексту можна використати у творах на подані теми? (Навіщо мені потрібен собака, Мій собака, Як ми одного разу з собакою гуляли)

9) Прочитайте назву параграфа. Про що йтиме мова у цьому параграфі?

Для розвитку механізму відтворення змісту прочитаного можна включати такі вправи:

1) Чи відповідає зміст прочитаного тексту поданому малюнку? (Текст не обов'язково повинен відповідати малюнку). Доведіть.

2) Передайте зміст тексту в деталях (стисло, вибірково).

3) Перебудуйте розповідь на міркування.

4) Перекажіть текст від імені ... (героя, квіточки, тварини).

5) Яким ви уявляєте головного героя?

6) Складіть план тексту.

Оскільки одним із суттєвих завдань школи є формування людини, яка вміє без сторонньої допомоги набувати знання і застосовувати їх для вирішення життєвих проблем, вчитель повинен постійно розвивати в учнів уміння працювати самостійно над новим матеріалом, осмислювати і аналізувати його, робити висновки, а також розмірковувати, яким шляхом здійснювалась робота над ними. Учні мають звикати працювати мовчки над текстом, обговорювати прочитане в парах та групах, розказувати класу про результати своєї

діяльності. Особливо необхідна спільна робота під час опрацювання правил і завдань до вправ. Наведемо фрагменти такої роботи.

I. Засвоєння правила.

1. Прочитайте правило мовчки. Тепер прочитайте його з сусідом, виділяючи голосом опорні (головні) слова. Назвіть ці слова.
2. Прочитайте удвох стовпчики слів

сім'я	весна
реп'ях	зима
в'ялий	селяни

Знайдіть у підручнику правила, за допомогою яких можна пояснити написання слів кожного стовпчика

3. Об'єднайтеся в групи по 4 учні. Знайдіть у підручнику визначення іменника, прикметника, дієслова. Прочитайте їх і скажіть, що в них спільного і чим вони різняться.

Те саме можна запропонувати про суфікс і префікс.

4. Класовод пропонує тим, у кого на парті лежать зелені кружечки, прочитати своїм товаришам по парті правило і перевірити, як вони зрозуміли його.

– Сергійку, яке запитання ти поставив Віті? Вітю, як ти на нього відповів?

5. Прочитайте правило в парах (наприклад, визначення прикметника). Учні першого варіанту поставте три запитання до змісту правила своїм товаришам. Послухайте відповідь на свої запитання.

Далі вчитель перевіряє, які запитання поставили учні і які відповіді отримали.

6. Прочитайте правило в парах (наприклад, визначення суфікса). Подумайте, скільки і які запитання можна поставити до змісту правила.

Вчитель перевіряє запитання і відповіді на них.

7. Об'єднайтеся в пари і разом виправте помилки у таких твердженнях;

1) Іменник – це частина слова.

2) Звук – ми пишемо, а букву – чуємо.

3) Суфікс стоїть перед коренем.

8. Прочитайте таку інформацію (запис на дошці).

1) Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до якого звертаються.

2) Звертанням може бути одне або декілька слів.

3) Звертання може знаходитись на початку слова, в середині і в кінці речення.

Поверніться один до одного і наведіть приклади до кожного твердження.

9. Прочитайте текст мовчки. Знайдіть слова, які можуть вживатися з наголосом на різних складах. Впишіть ці слова парами. Поставте наголос.

Серед скель стояв високий замок. Його оточував земляний насип. Дістатись до палацу можна було лише вузькою дорогою. Підніматись нею було справжньою мукою.

10. Прочитайте діалог в ролях, дотримуючись інтонації (запис на дошці).

– Бабусю Ви любите казки

– Люблю Оленко

- А хочете бабусю, щоб я розказала Вам невеличку казочку
- Звичайно, хочу онучко
- Жила – була пляшечка з олією, а я її розбила
- Ну й невесела в тебе казочка Олено

Розставте розділові знаки. Обґрунтуйте їх.

II. Виконання вправ.

1. Відкрийте зошит і підручник з домашнім завданням. Перечитайте його. Розкажіть своєму сусідові по парті, у якому порядку ви виконували вправу.

2. Почитайте один одному кожне речення так, що у першому випадку воно виражало прохання, а у другому – наказ.

Не відкладай цю справу на завтра.

Будь-ласка, говори голосніше.

Станьте прямо.

3. Я знаю, що ви любите своїх бабусь та дідусів. Але чи змогли б ви відповісти на такі запитання (питання отримують слабші учні):

- а) що любить твоя бабуся?
- б) чим вона займається вдома?
- в) про що ви говорите зі своєю бабусею?
- г) що ти даруєш їй на День народження?

4. Обміняйтесь з товаришем творами, які ви написали. Висловіть свою думку щодо прочитаного.

5. Доповніть самостійно речення прикметниками.

У березні прилітають наші ___ друзі. З ___ хвилюванням ми слухаємо ___ скрекіт шпаків, ___ пісні жайворонка.

Звіртеся з товаришами. Чий запис вам більше сподобався. Докажіть.

6. Прочитайте записаний на дошці текст.

Легкі білі хмаринки плывуть по небу. Легідний вітерець злегка гойдав гілля дерев. Перші ластівки радісно тріпотіли од вітру. Настала сонячна весна. Подумайте, яку пору змальовано в цьому тексті.

Замініть виділені слова так, щоб мова йшла про пізню осінь. Запишіть складений текст. Звіртеся.

Отже, зміст речень, текстів до вправ підручників з мови повинен бути усвідомлений учнями. Це сприятиме не тільки збагаченню їхнього інтелектуально – пізнавального і морально – естетичного досвіду, а й ефективному формуванню лінгвістичних та орфографічних знань, умінь та навичок.

Вибір вчителем виду читання – мовчки чи вголос – залежить від того, яке завдання під час виконання вправи. Ці види читання повинні бути рівномірно представлені на уроках мови.

Залучення учнів до роботи в парах і у групах дасть змогу вчителю охопити якомога більше учнів, стимулювати пізнавальну діяльність кожного учня, відразу отримувати

інформацію про те, як оволоділи матеріалом усі школярі.

Література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – с. 27 – 28.
2. Стативка В. И. Взаимосвязанное обучение умениям речевой деятельности: Теоретические основы и методические рекомендации: монография / В. И. Стативка. – Суми, 2004. – 332 с.